

Riječki glagoljaški krug

Darko Deković, *Istraživanja o riječkome glagoljaškom krugu.**Matica hrvatska: Zagreb, 2011., 523 str.*

Darko Deković bio je jedan od vrsnih hrvatskih filologa, djelatnik riječkoga Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU-a, dugogodišnji predsjednik riječkoga ogranka Matice hrvatske, urednik Matičina časopisa *Dometi* i neumorni istraživač hrvatskoga glagoljaštva.¹ Čitatelj će, ako mu dosad nije bilo poznato, već uočiti kako se rabi prošlo vrijeme prilikom opisa znanstvenoga i stručnoga djelovanja Darka Dekovića. Tomu je tako jer je autor ove knjige iznenada preminuo 5. kolovoza 2008. godine, samo mjesec dana prije svečane obrane vlastite doktorske disertacije.

Dekovićeva su istraživanja o riječkom glagoljaškom krugu urodila plodom u vidu doktorske disertacije, a ova knjiga nije drugo doli taj rad prilagođen objavljivanju i prigodno naslovljen – najužom i najdražom istraživačkom djelatnošću autora. Disertaciji je prethodila knjiga *Zapisnik misni kaptola riečkoga: Istraživanja o riječkome glagoljaškome krugu* iz 2005. godine. Priređivač knjige je akademik Stjepan Damjanović, a recenzenti akademik Eduard Hercigonja, prof. dr. sc. Milan Mihaljević i prof. dr. sc. Mateo Žagar.

Valja imati na umu da se autor prilikom pisanja doktorske disertacije vodio primjermom disciplinom u sadržajnom i metodološkom smislu, koja bi za potrebe objavljivanja knjige nesumnjivo bila izmijenjena u skladu s novim medijem, proširenim krugom čitatelja i znanstvenopopularnim okvirima. Autor se služi klasičnom filološkom metodom, oblikovanom u 19. stoljeću ponajprije osnutkom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 1866. godine i njezina *filologičko-historičkoga razreda*. Riječ je o komparativnom pristupu u kojem su primarna jezikoslovna istraživanja osnažena prikazom širega jezičnopovijesnog konteksta i, još šire, snažnom oslonjenošću na relevantne historiografske podatke.

Knjiga broji 523 stranice, a sadržajno je podijeljena u sedam velikih cjelina: I. *Istraživanja o riječkome glagoljaškom krugu*, II. *Od prihvata glagoljaštva u Rijeci do najstarijega do danas poznatoga riječkog glagoljičkog štiva*, III. *Zlatno doba riječkoga glagoljaštva*, IV. *Pokušaj osnutka druge riječke glagoljičke tiskare i nagli uzmak glagoljaštva u 17. stoljeću*, V. *Riječko glagoljaštvo od 17. stoljeća do ozakonjenja uporabe narodnih jezika u crkvenom obredu*, VI. *Zabrane i ograničenja glagoljanja*, VII. *Dodaci*.

U prvoj je cjelini *Istraživanja o riječkome glagoljaškom krugu* predgovorom i uvodnim riječima obrazložena autorova motivacija za istraživanjem i pisanjem o Rijeci i fenomenu glagoljaštva. Autor ističe kako se na području grada Rijeke i njegove bliže okolice glagoljica sustavno rabi još od 9. stoljeća pa aktivno sve do kraja 16. stoljeća, a i nakon toga sporadično. Vrlo se jasno već na samom početku sadržajno razgraničuju pojmovi *glagoljaštva*, koji kao zbirni pojam obuhvaća raznovrsne aspekte hrvatske kulture povezane s glagoljičnim pismom – hrvatskoglagoljske epigrafske spomenike, glagoljaše – svećenike, prezbitere koji liturgiju služe na staroslavenskom jeziku i na glagoljici, širenje pravnih i beletrističkih tekstova, hrvatski glagoljski tisak i sl., i *glagolizma*, koji je u svom sažetom

¹ Stjepan Damjanović, Darko Deković (16. IX. 1947. – 5. VIII. 2008.), *Croatica et Slavica Iadertina* god. 4, br. 4 (2008.): 582.

određenju shvaćen kao ideološki orijentir glagoljaštva, otpor stranom civilizacijskom utjecaju kad se taj očitovao kao težnja za duhovnom i kulturnom nadmoći nad domaćom tradicijom, a prema definicijama koje su u hrvatskoj paleoslavističkoj znanosti, oslanjajući se na ranija istraživanja i definiranja toga fenomena Josipa Hamma i Vatroslava Jagića, usustavili Eduard Hercigonja i Josip Bratulić.²

Sve to govori u prilog prevrednovanju predodžbi kroz koje grad Rijeka funkcionira samo kao *città italianissima* (str. 20), bez velikoga značaja za hrvatski kulturni identitet. Autor ističe kako je glagoljaštvo jedanaestostoljetna riječka činjenica koja se nerijetko želi prešutjeti ili umanjiti po svojoj važnosti, pri čemu su motivi raznovrsni, a uglavnom složni u isticanju ocjena o *neukim riječkim glagoljašima* (str. 17), iako je Eduard Hercigonja već ranije argumentirano dokazao u brojnim svojim radovima neutemeljenost takve percepcije hrvatskih glagoljaša i njihove djelatnosti³, a koje se upravo zahvaljujući Dekovićevoj znanstvenoj djelatnosti imaju nužno revidirati.

Iscrpnim povijesnim pregledom života na riječkom tlu koji započinje s antičkom Tarsaticom 799. godine, a živi i kao srednjovjekovna Rêka i Meranija, autor rasprostire plodno tlo za nizanje argumenata o gotovo usporednom razvoju glagoljaštva na istom prostoru. Oslanjajući se na metodologiju kojom se uopće ustvrđuje da su se Hrvati s fenomenom glagoljaštva susreli između 60-ih i 90-ih godina 9. stoljeća, za vrijeme knezova Domagoja i Branimira⁴, Deković napominje kako pisanih izvora kojima bi se posvjedočilo glagoljaštvo u Rijeci 9. i 10. stoljeća nema⁵.

Uz to, autor u uvodnim napomenama ističe kako je važno usporednim putem pratiti razvoj grada i glagoljaštva od početnoga 9. stoljeća jer se na bitan način isprepleću, oblikujući tako važne podatke o urbanom značaju glagoljaštva koji ovom fenomenu nisu mogli priskrbiti Senj, Vrbnik, Grobnik ili Kastav na način na koji je to mogla *terra et castrum Fluminis* (str. 17).

² Valja napomenuti da i ovdje do izražaja dolazi primjena klasične filološke metode kojom autor oblikuje valjan kontekst za razumijevanje složenoga suodnosa što se gradi suprotstavljanjem pojmova *glagoljaštvo* i *glagolizam*, pri čemu prvi pojam s obzirom na kategorije vremena i prostora kroz povijest mijenja svoj sadržaj, dok je *glagolizam* u prostorno-vremenskom kontinuitetu zadržao svojevrstu postojanost te se uvijek vezuje uz nacionalni identitet. Usp. E. Hercigonja, *Glagolizam i glagoljaštvo*, u: *Hrvatska i Europa*, sv. I, Zagreb: HAZU, 1997.; J. Bratulić, *Glagolizam i glagoljaštvo*, u: *Drugi Hercigonjin zbornik*, urednik S. Damjanović, Zagreb, 2006.; J. Bratulić, „Glagoljaštvo i glagolizam u crkvenom i društvenom životu Hrvata i Slovenaca“, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2009_3.nsf/AllWebDocs/Glagoljastvo_i_glagolizam_u_crkvenom_i_drustvenom_zivotu_Hrvata_i_Slovenaca (pristupljeno 5. lipnja 2012.).

³ Usp. E. Hercigonja, *Društveni i gospodarski okvir hrvatskog glagoljaštva od 12. do polovice 16. stoljeća*, *Croatica* god. 2, sv. 2 (1971.): 7-100. Također: E. Hercigonja, *Glagoljaštvo u društvenom životu i kulturi Hrvata od IX. do XVII. stoljeća*, *Ricerche slavistiche* 38 (1991.): 53-90.

⁴ Usp. S. Damjanović, *Slovo iskona, staroslavenska / starohrvatska čitanka*, Zagreb 2004., 207.

⁵ Neizravnim su svjedocima glagoljanja iz toga vremena samo pisma pape Ivana X., uoči Splitskoga crkvenoga sabora iz 925. godine, kralju Tomislavu, ostalim biskupima nadbiskupije i pojedinim hrvatskim knezovima (zahumski knez Mihovil Višević) u kojima im papa zamjera služenje bogoslužja na *barbarskom slavenskom jeziku*, te odredbe Splitskog crkvenog sabora (10. kanon – zabrana ređenja glagoljaša za svećenike).

Druga velika sadržajna cjelina *Od prihvata glagoljaštva u Rijeci do najstarijega do danas poznatoga riječkog glagoljičkog štiva* predstavlja život Rijeke u kontinuitetu od 9. do 14. stoljeća i usporedan život glagoljice u istom vremenskom i prostornom okviru. Riječ je o rubnom hrvatskom državnom području u 9. i 10. stoljeću koje se zvalo Krajiina, vladavini Trpimirovića u 11. stoljeću, Kolomanovoj krunidbi i „personalnoj uniji“ s Ugarskom u 12. stoljeću, i 1116. godini kada su Nijemci zaposjeli prostor od Labina do Rječine, te 14. stoljeću koje nakon vlasti knezova Devinskih donosi tridesetogodišnju vladavinu Frankopana. Uzimajući u obzir povijesni okvir, konzultirajući relevantna djela Mihe Barade, Luje Margetića, Mile Bogovića, Franje Šanjeka, Svetozara Ritiga i dr., Deković piše o prvim posvjedočenim i neposvjedočenim glagoljaškim pojavama. Najstariji su hrvatskoglagoljski epigrafski spomenici iz 11. stoljeća nastali u samoj blizini Rijeke (*Plominski natpis, Valunska ploča, Krčki natpis*), a 12. stoljeće obilježuje nastanak *Bašćanske ploče*. Za Rijeku je osobito značajno 13. stoljeće jer donosi prvi izravni trag glagoljanja u gradu (dva pergamentna lista *Misala* očuvana u knjižnici riječkih kapucina) i naznake o postojanju *kvarnerske glagoljičke pisarske škole*, dok 14. stoljeće u Rijeci svjedoči o bogatoj glagoljaškoj djelatnosti i postojanju riječkoga zbornoga kaptola s hrvatskoglagoljskim protokolom/kartularom pisanim 1371. godine. O njemu se, nažalost, saznaje iz sekundarnih izvora (latinski prijevod jednog upisa u knjigu iz 1525. godine) jer je knjiga vjerojatno izgubljena.

Treća cjelina obuhvaća *Zlatno doba riječkoga glagoljaštva 15. i 16. stoljeća*. Autor se služi periodizacijskom označnicom unutar hrvatskokrkvenoslavenskog razdoblja koja se odnosi na spomenike 14. i 15. stoljeća, ali jasno ističe kako je u Rijeci riječ o 15. i 16. stoljeću. Prepoznaje se primjena iste metodologije kojom autor usporedno prati povijesni razvoj grada te utjecaj društvenih, političkih, gospodarskih i inih prilika na razvoj glagoljanja. Rijekom u 15. stoljeću vladaju grofovi Walsee i Habsburgovci, a glagoljica je prisutna u sedam novih i tri stara rukopisna misala, četiri rukopisna časoslova, dva rukopisna antifonara, tri rukopisna psaltira, devet rukopisnih svešćića Knjige kraljeva, povijesti svetaca i dvanaest svešćića svetačkih legendi. Deković donosi i popis dokumenata pisanih glagoljicom (dvije vladarske isprave upisane u kartular augustinskoga samostana u Rijeci, blagajnički popis riječke Općine, svešćić *Zapisnika misnoga kaptola riečkoga* i dr.). Povoljnim prilikama za glagoljanje u Rijeci pridonijeli su crkveni sabori – Peti lateranski i Tridentski – ali i intelektualci koju su pridošli u Rijeku, među njima osobito Šimun Kožičić Benja iz Zadra, osnivač prve riječke glagoljske tiskare u kojoj je otisnuto šest knjiga između 1530. i 1531. godine. Osobito je zanimljiv autorov osvrt na povezanost protestantizma s riječkim glagoljaštvom. Od 1561. do 1563. godine u glagoljičnoj tiskari u Tübingenu hrvatski protestanti tiskaju djela na glagoljici potrebna za širenje protestantizma. Tada je tiskan i katekizam na kojemu je radio Stipan Konzul Istranin. U istom je stoljeću pristigla i zabrana o glagoljanju pulskoga biskupa Claudia Sozomena upućena riječkom arhidakonu i svećenstvu, ali i obrana glagoljske liturgije od strane riječkoga svećenstva i građanstva. Ništa manje ozbiljna nije bila ni preporuka Akvilejskoga pokrajinskoga sabora 1596. godine o postupnoj latinizaciji slavenskoga obreda. Sve navedeno u razumnoj mjeri najavljuje uzmak glagoljice koji će se dogoditi u 17. stoljeću.

U četvrtoj cjelini *Pokušaj osnutka druge riječke glagoljičke tiskare i nagli uzmak glagoljaštva u 17. stoljeću* iznose se raznorodni uzroci koji su doveli do uzmaka glagoljice u liturgiji i diplomaciji. Sozomenove odredbe i preporuke Akvilejskoga sabora o dvojezičnoj i dvopismenoj liturgiji osnažuju novi latinistički redovi (kapucini, isusovci i benediktinke)

koji dolaze u Rijeku. U teškim prilikama i dalje postoji produkcija glagoljičnoga štiva (kaptolski godar, oporuka kanonika Ivana Dardića, isprava kancelara Modruške biskupije Ivana Marijaševića), a ne prešućuju se ni namjere starješine trsatskoga samostana Franje Glavinića⁶ da u Rijeci osnuje glagoljičku tiskaru i u njoj tiska novi glagoljski misal i časoslov. Sve to potvrđuje činjenicu da usred snažne latinizacije u Rijeci djeluje respektabilan glagoljaški krug koji čine Franjo Glavinić, Juraj Manzin, Franjo Kaluči, Fran Ivanković, Nikola Hermon te župnici Nikola Kučić, Matej Kortelačić, Bartol Grohovac, Franjo Urban i dr. Glagoljanje u Rijeci konačno je popustilo pred latinicom tek onda kada je na biskupsku stolicu zasjeo Ambroz Fracassini, koji 1663. obnavlja naredbu o služenju mise na latinskom jeziku i zabranu glagoljanja u riječkoj Crkvi. U svjetovnom se, pak, životu glagoljica potpuno povlači pred latinicom – oporuke, isprave, zapisnici i popisi odreda pisani su latiničnim pismom. Autor posvećuje cijelo poglavlje vatikanskoj uredbi o tiskanju glagoljaških knjiga na istočnoj slavenskoj inačici, koja je bila posljedicom promijenjenih političkih odnosa Vatikana prema istočnim crkvama. Prirodni je razvoj hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika zaustavljen, a istočnoslavenizirana izdanja fra Rafaela Levakovića (1629. *Azbukivdněk slovinskij*, 1631. *Missal rimskij na ezik slovenskij sazdan povelieniem P. G. N. pape Urbana Osmago* i dr.) predstavljaju prvu fazu istočnoslavenizacije liturgijskih knjiga. Deković izrijeckom ne spominje, ali mu je sasvim sigurno poznato da drugu fazu istočnoslavenizacije, koja je potpuna na svim razinama, predstavljaju djela Poljičanina Ivana Paštrića (1668. *Brevijar*, 1706. *Misal*), dok posljednju fazu predstavljaju istočnoslavenizirana izdanja Matea Karamana (1741. *Misal*, 1791. *Brevijar*).⁷ Osim toga, autor rabi širi naziv *istočnoslavenizacija* za ono što se donedavna nazivalo *rusifikacijom* liturgijskih knjiga, što će reći da poznaje djelovanje slovenske filologinje Vande Babič koja je revidirala postojeću terminologiju.⁸ Otpor istočnoslaveniziranju hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga bio je očekivan, što između ostalih dokazuje u to vrijeme rukom pisan (prema Kožičićevu *Misalu hrvacom*) *Missal hervaski* Juraja Manzina, prepisivan i doradivan sve do 19. stoljeća, koje s Dragutinom Antunom Parčićem napokon oživljuje hrvatski crkvenoslavenski jezik izdanjem *Misala* 1893. godine.

Peta cjelina *Riječko glagoljaštvo od 17. stoljeća do ozakonjenja uporabe narodnih jezika u crkvenom obredu* donosi povijesni pregled života Rijeke i fenomena glagoljaštva kroz tri burna stoljeća – 18., 19. i 20. stoljeće. Potkraj 18. stoljeća Marija Terezija Rijeku pripaja Kraljevini Hrvatskoj (1776.), a Lovro Karletzky osniva tiskaru koju s nasljednicima vodi sve do 1889. godine. Tek se iz sekundarnih izvora kao što je rukopis paškoga povjesničara Marka Laura Ruića *Delle riflessioni storiche* saznaje o glagoljanju u riječkoj zbornoj crkvi, a autor pretpostavlja da su se glagoljske tiskovine iz Rima i Mletaka zasigurno rabile i u Rijeci. U 19. stoljeću rastu talijanski utjecaji na kvarner-

⁶ Istoga onog koji je slavensku azbuku prvi nazvao *glagoljicom* u pismu rimskom Zboru za širenje vjere (*Congregatio de Propaganda fide*) 11. siječnja 1626. godine: Mateo Žagar, Hrvatska pisma u srednjem vijeku, u: *Povijest hrvatskoga jezika - 1. knjiga: Srednji vijek*, ur. Josip Bratulić i drugi, Zagreb 2009., 149.

⁷ Milica Lukić, Marina Pilj Tomić, Staroslavenske liturgijske knjige na hrvatskom nacionalnom prostoru u XIX. stoljeću, *Lingua Montenegrina* god. 3, br. 6 (2010.): 78.

⁸ Vanda Babič, Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih liturgičnih tekstov v 17. in 18. stoletju in oblikovanje značilnih grafičnih sistemov Lekavovičevih izdaj misala in brevirja, *Slovo. Časopis Staroslavenskog instituta* 47-49 (1997.-1999.): 255-284.

skim glagoljaškim područjima s kojima dolaze i poricanja crkvenopravne utemeljenosti glagoljaštva. Nedostatak glagoljičnoga misala uzrokuje proširenu uporabu *ščaveta* (*slaveta*), knjiga pisanih na narodnom govornom jeziku, ali latiničnim pismom. Tako biva sve do 1830. godine kada započinje prevlast latinskoga misala uz *ščavet*. Ujedno je riječ o vremenu zahvaćenom preporodnim idejama koje otpočinju dolaskom Mirka Ožegovića na modruško-senjsku biskupsku stolicu, stvaratelja „ilirskih zamisli i planova“ i obnovitelja izvorne glagoljaške liturgije (str. 190), a u drugoj polovici 19. stoljeća izrastaju u pravi ćirilometodski pokret na čelu s đakovačkim i srijemskim biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom i Franjom Račkim, utemeljiteljem ćirilometodske znanosti na hrvatskom tlu.⁹ Autor u poglavlju razmatra i doprinos Ožegovićevega supomoćnika Vjenceslava Šoića tiskanju glagoljičnoga Parčićeva *Misala* 1893. godine. Šoić upućivanjem Promemorije bečkom nunciju 1867. godine započinje proces ujednačavanja hrvatskoga slavenskog bogoslužja u jezičnom smislu. Nakon bečkoga odobrenja započinje proces pripremanja glagoljičnoga misala za tisak koji je vodio Josip Juraj Strossmayer uz doprinose i suradnju s Franjom Račkim, Ivanom Berčićem, Vatroslavom Jagićem, Mihom Pavlinovićem, krčkim biskupom Ivanom Vitezićem (koji uostalom i predlaže Dragutina Antuna Parčića za pripremu misala), dalmatinskim franjevcem Šimunom Milinovićem, zadarskim nadbiskupom Petrom Dujmom Maupasom, krčkim kanonikom Ivanom Črnčićem, ali i crnogorskim knjazom, kasnije kraljem, Nikolom I. Petrovićem Njegošem i njegovim kancelarom Jovanom Sundečićem. Iako Strossmayer nije prihvatio Šoićeve prijedloge da Ivan Fiamin i Jeronim Žagar rade na pripremi misala, i iako je Parčićev *Misal* izišao s tridesetak godina zakašnjenja¹⁰, Šoićeva je uloga u procesu pripreme misala na hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku neosporiva. U burnom 20. stoljeću Rijeka je bila pod mađarskom vlašću, potom je došla u obzorje Prvoga svjetskog rata i nasilne talijanizacije od 1915. godine. U tom je vremenu Crkva ponovno čuvarica glagoljaštva u Rijeci, čemu osobito pridonosi voditelj pastoralne kapucinske djelatnosti u Rijeci Bernardin Škrivanić, potom dr. Augustin Juretić koji se zalaže da se na blagdan Svetih Ćirila i Metoda u Rijeci služe mise zornice i dnevne mise na staroslavenskom jeziku. Među štovateljima i provoditeljima tuđinske vlasti istaknula se tek poneka crkvena osoba poput akvilejskoga kanonika Celsa Costantinija koji je 1920. imenovan upraviteljem Rijeke. Isti je pokazao osjetljivost za narodnosna prava hrvatskih vjernika, a štitio je i župnika Kukanića iako je vjerovao u talijansku Rijeku. Tijekom vladavine talijanskih fašista u obzoru Drugoga svjetskog rata Kukanića na župskom mjestu zamjenjuje Luigi Maria Torcoletti. Jasno da će Riječani u njegovo vrijeme ostati bez hrvatskih svećenika, narodnosnih prava i sloboda, a tako i bez glagoljaške mise. Godine 1925. osniva se Riječka biskupija koju papa Pio IX. izravno podvrgava Svetoj Stolici. Za prvoga je biskupa imenovan hrvatski čovjek Izidor Šajin, ali Deković znakovito napominje: „Iako

⁹ Usp. M. Lukić, Ususret novijoj povijesti glagolizma, *Lingua Montenegrina* god. 3, br. 5 (2010.): 81-102.

¹⁰ Novi zamah radu na izdavanju Misala 1893. godine i uopće radu s glagoljičnim liturgijskim knjigama dali su: enciklika pape Lava XIII. *Grande munus* iz 1880., kojom se potvrđuju povijesne činjenice o pokrštenju Slavena, širi kult svete braće Ćirila i Metoda te ovjerava staroslavenski kao liturgijski jezik, sveslavensko hodočašće 1881., tisućita obljetnica smrti Sv. Metoda 1885. godine i na kraju konkordat između Svete Stolice i Crne Gore 1886. godine: Lukić, Pilj Tomić, Staroslavenske liturgijske knjige na hrvatskom nacionalnom prostoru, 84.

genetski Hrvat, Šajin je upravljao biskupijom ne vodeći nikakvoga računa o osjećajima i pravima svojih hrvatskih i slovenskih vjernika“ (str. 243). Njegov je nasljednik Antonio Santin započeo s prodornijim protjerivanjem hrvatskih svećenika iz Rijeke i Riječke biskupije, a nepravdu je ispravio tek biskup Ugo Camozzo, što je vidljivo iz *Spomenice* koju mu je slavensko svećenstvo uputilo 1940. godine iskazujući zadovoljstvo zbog njegove nepristranosti. Povoljnije razdoblje za svećenike glagoljaše uistinu dolazi tek 1945. kada predstavnici nove jugoslavenske vlasti traže pomoć hrvatske Crkve u pripojenju izgubljenih područja. S tim su se odlukama i mnogi hrvatski svećenici vratili u Rijeku te nastavili služiti mise na staroslavenskom jeziku, a situacija se znatnije popravlja u korist glagoljaša nakon pripojenja Rijeke Hrvatskoj u okviru Jugoslavije 1947. godine. Glagoljaši su pred novom vlasti bili privilegirani pozivanjem na povijesnu utemeljenost i apeliranjem na doprinose u očuvanju postojanosti hrvatskoga jezičnog i kulturnog identiteta kroz povijest. Glagoljanje je više ili manje postojano sve do 1965. godine kada je u Hrvatskoj provedena odluka Drugoga vatikanskog sabora o uvođenju narodnih jezika u liturgiju Katoličke crkve. Tada i u Rijeci pred živim hrvatskim jezikom u bogoslužju uzmiču latinski i staroslavenski (hrvatskokrkvenoslavenski) jezik. Time je ostvaren cilj višestoljetnih nastojanja glagoljaša i njihovih idejnih smjernica okupljenih pod pokretom glagolizma. Nakon 1965. godine staroslavenski se jezik u liturgiji rabi sporadično, uglavnom u okviru važnih svečanosti i obljetnica, ali prema novom misnom uzorku propisanom Drugim vatikanskim saborom. U spomen riječkom doprinosu fenomenu hrvatskoga glagoljaštva postavljena je u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci 30. prosinca 1968. godine stalna *Izložba glagoljice* koja je za vrijeme postroženih mjera vlasti nakratko bila zatvorena 1971. godine. Već su 1977. osnovani kolegiji Općeslavenski književni jezik i Hrvatska srednjovjekovna književnost na Filozofskom fakultetu u Rijeci (tadašnjem Pedagoškom), a prvim je predavačem toga predmeta bio akademik Eduard Hercigonja.

Šesto poglavlje *Zabrane i ograničenja glagoljaštva* donosi vrlo pregledan popis zabrana i ograničenja glagoljaške djelatnosti koja su u kontinuitetu od Splitskoga crkvenog sabora 925. godine donosili pripadnici crkvenih i svjetovnih vlasti. U posljednjoj velikoj cjelini *Dodaci* donose se popisi i opisi glagoljičkih štiva koja su mjestom nastanka, mjestom uporabe ili namjenom vezana uz grad Rijeku, počevši s 13. stoljećem i dvama listovima glagoljičnoga Misala iz knjižnice riječkih kapucina. Razumije se da Deković veliku pažnju pridaje kritičkom aparatu te donosi iscrpan opis dokumenata, a gdje je to moguće i njihovo preslovljavanje kao i usporedan prijevod na suvremeni hrvatski jezik. Navedeni su postupci obogaćeni i kvalitetnim snimcima izvornika. Svakom će budućem istraživaču, a i dosadašnjem vrsnom poznavatelju glagoljaške sastavnice hrvatske kulture, s naglaskom na riječku dimenziju, biti korisno poglavlje *Dosadašnji radovi o riječkome glagoljaštvu* koje na 70 stranica donosi krajnje pregledan popis i opis radova na zadanu temu.

Na posljednjim se stranicama knjige nalaze *Kazalo imena* i *Priredivačeve napomene*. U potonjima Stjepan Damjanović napominje kako je knjiga uistinu doktorska disertacija Darka Dekovića koju je Fakultetsko vijeće u srpnju 2008. godine prihvatilo, ali je kandidat nije obranio jer je već 5. kolovoza iste godine preminuo. Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada (prof. dr. sc. Mateo Žagar, akademik Eudard Hercigonja i prof. dr. sc. Milan Mihaljević) disertaciju je ocijenilo izvornim znanstvenim radom neprijeporne vrijednosti. Akademik Stjepan Damjanović, priredivač knjige, predložio je objavljivanje

disertacije Matici hrvatskoj stoga što je Deković dugo godina „vrlo zauzeto vodio Matičin ogranak u Rijeci“.¹¹ Matica hrvatska prihvatila je prijedlog i 2011. godine objavila knjigu.

Na samom kraju knjige stoji *Bilješka o autoru*, vrsnom hrvatskom filologu kojega se akademik Stjepan Damjanović u predgovoru knjige prisjeća na sljedeći način: „Zvuči kao fraza, a čista je istina da nas je napustio u naponu stvaralaštva, u trenutku kada smo svi čekali njegove nove prinose u istraživanju hrvatskoga glagoljaštva, posebice njegova ‘istraživanja o riječkome glagoljaškom krugu’ (...)“.¹²

Vera Blažević Krezić

¹¹ Stjepan Damjanović, *Riječ-dvije o Dekovićevu istraživanju riječkoga glagoljaštva*, u: *Istraživanja o riječkome glagoljaškom krugu*, Zagreb 2011., 515.

¹² Isto, 5.

Finleyjeva *Antička ekonomija* u hrvatskom prijevodu

M. I. Finley, *Antička ekonomija*. Ažurirano izdanje s predgovorom
Iana Morrisa.

Preveo Emil Heršak. Zagreb: MATE d.o.o., 2011., 282 str.

Nedavno je u izdanju nakladnika specijaliziranog za literaturu iz područja ekonomskih znanosti izišla knjiga koja naslovom i sadržajem plijeni pozornost stručnjaka za staru povijest u Hrvatskoj. Riječ je o poznatoj knjizi američko-britanskog antičara *sira* Mosesa I. Finleyja (1912. - 1986.), pravim imenom Moses Israel Finkelstein, koja je, otkako je 1973. godine prvi put tiskana, izazvala pravu buru reakcija u stručnim krugovima, a rasprave koja je potaknula traju sve do danas. Finleyjeva knjiga prevedena je u međuvremenu na glavne svjetske jezike (njemački: *Die antike Wirtschaft*, 3. izd., München 1993.; francuski: *L'économie antique*, Pariz 1975.; španjolski: *La economía de la antigüedad*, 2. izd., México 1986.; talijanski: *L'economia degli antichi e dei moderni*, Rim 1974., 2008.), a sada je imamo zadovoljstvo prvi put vidjeti i u vrsnom hrvatskom prijevodu Emila Heršaka.

Vrlo je pohvalno što se hrvatski izdavač odlučio za predložak uzeti ažurirani izvornik iz 1999. godine s nadalje informativnim predgovorom engleskoga starovjekovca i arheologa Iana Morrisa, profesora na Sveučilištu u Stanfordu, zahvaljujući čemu je hrvatsko izdanje dodatno obogaćeno uvodnim tekstom koji pruža neophodan uvid u kontekst Finleyjeva istraživačkog diskursa i određuje mjesto i ulogu njegove teze u društvenim i humanističkim znanostima (str. ix-xxxvi).¹ A temeljna je Finleyjeva teza da je moguće dobiti smisleni model

¹ O osnovnim odrednicama Finleyjeva modela i njegovih teza u dvadesetljetnoj perspektivi od pojavljivanja knjige vidi i Jean Andreau, *Vingt ans après L'Économie antique de Moses I. Finley*, *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 5 (1995.): 947-960.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

44

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized, bold font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2012.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 44

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Damir Boras

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek),
Hrvoje Petrić (rani novi vijek), Željko Holjevac (moderna povijest),
Tvrтко Jakovina (suvremena povijest), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest)

Međunarodno uredničko vijeće / International Advisory Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štüh (Ljubljana)

*Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske,
Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama/The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

DOMAGRAF d.o.o.

Naklada

300 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*